

VYTIS VALATKA

Lietuvos edukologijos universitetas

PIRMASIS FILOSOFINIO UGDYMO LIETUVOJE ETAPAS: TARP SCHOLASTIKOS IR NAUJOJO MOKSLO

The First Stage of Philosophical Education in Lithuania:
Between Scholasticism and New Sciences

SUMMARY

The article analyses the scholastic stage of education in Lithuania (XVI–XVII centuries), which coincides with the beginning of professional philosophical education in Lithuania. The author of the article concentrates on the form and content of that education as well as on its European context. The analysis comes to conclusion that the above mentioned education preserved the traditional scholastic form prevailing in contemporary European universities, which included lectures, disputes, exams, bachelor's and master's thesis and exams. Meanwhile the content of education basically digressed from classic medieval scholasticism – the so called Second Scholasticism. The content included some elements of natural sciences, and the philosophy of the Renaissance and New Ages was lectured upon in the schools of the Great Duchy of Lithuania. Those new elements were mostly included in political philosophy, physics and metaphysics. Ethics and logic remained predominantly traditional scholastic disciplines. They experienced hardly any influence from the new sciences and philosophy.

SANTRAUKA

Straipsnyje aptariamas scholastinis filosofinio ugdymo Lietuvoje etapas (XVI – XVIII a.), kuris sutampa su profesionalaus – mokyklinio filosofinio ugdymo Lietuvoje pradžia. Straipsnio autorius analizuoja šio ugdymo formą bei turinį tuometinio europinio filosofinio ugdymo kontekste. Prieinama prie išvados, kad šis ugdymas išlaikė klasikinę scholastinę to meto Europos universitetuose bei mokyklose praktikuojamą ugdymo formą, apimančią paskaitas, disputus, egzaminus, bakalauro ir magistro tezes bei egzaminus. O ugdymo turinys iš esmės nutolo nuo klasikinės viduramžių scholastikos – Lietuvos mokyklose dėstyta vadina-

RAKTAŽODŽIAI: Scholastinis ugdymas Lietuvoje, klasikinė ir antroji scholastika, etinis ir politinis ugdymas.

KEYWORDS: Scholastic education in Lithuania, classical and second scholasticism, thical and political education.

moji antroji (Renesanso ir Naujųjų amžių laikotarpio) scholastika, papildyta kai kuriais tų epochų filosofijos ir gamtotyros elementais. Daugiausiai tų elementų buvo politinės filosofijos, fizikos ir metafizikos disciplinose. Tuo tarpu etika ir logika išliko tradiciniais scholastiniais dalykais, jų beveik nepaveikė jokios naujojo mokslo ir filosofijos įtakos.

ĮVADAS

1387 m. priėmusi krikštą, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė tapo neatsiejama krikščioniškosios Europos dalimi. Tapusi krikščioniška valstybe Lietuva įsitraukė ir į bendrą to meto europinio švietimo erdvę. Kad taptų lygiaverte krikščioniškų tautų bendrijos nare, Lietuva turėjo išugdyti pakankamą skaičių raštininkų, valstybės tarnautojų, dvasininkų, medicų, teisininkų, etc. Tad šalyje pradėta kurti mokyklų tinklą. Prie sparčiai statomų bažnyčių ir jau įsikūrusių ar tik besikuriančių vienuolynų steigiamos pradinės, vidurinės ir aukštesniosios mokyklos, kitaip dar vadintos kolegijomis. Pamažu Lietuva tapo atvira ir elitinei Vakarų Europos kultūrai bei mokslui. 1507 m. prie Vilniaus dominikonų vienuolyno buvo įkurta aukštesnioji mokykla (*schola particularis*), kurioje buvo dėstomi ir aukštojo mokslo – filosofijos ir teologijos – kursai¹. Tad, kaip nurodo R. Plečkaitis, „Lietuvoje 1507 m. atsiranda visai naujas reiškiny – profesionali filosofija ir joje tilpę tuometiniai mokslai.“² 1569 m. kovai su reformacija į LDK pakviesti jėzuitai jau po metų Vilniuje įkūrė kolegiją, kurioje taip pat nuo pat pradžių dėstyta filosofija ir teologija. Galiausiai atėjo laikas ir aukštajai mokyklai – žlugus reformatų projektui įsteigti savo aukštojo mokslo įstaigą, 1579 m. Vilniaus jėzuitų kolegija perorganizuota į Vilniaus universitetą, arba akademiją.

Ši net keletą amžių buvusi vienintelė aukštoji mokykla Lietuvoje iš karto tapo LDK jaunuomenės lavinimo ir ugdymo lydere. Vilniaus universitete studijavo ne tik etninės Lietuvos, bet ir baltarusiškųjų bei ukrainietiškiųjų LDK žemių gyventojai. Tiesa, Vilniaus jėzuitų akademija neatitiko tuometinio universiteto etalono. Mat klasikinę europinę universitetą sudarė keturi fakultetai: filosofijos, teologijos, teisės ir medicinos. O Vilniaus universitete iš pradžių buvo tik filosofijos ir teologijos fakultetai. Teisės fakultetas įkurtas 1644 m., o medicinos fakulteto jėzuitai išvis neatidarė, nors tokių ketinimų ir būta. Vis dėlto XVI a. pabaigoje–XVII a. senasis Vilniaus universitetas garsėjo Europoje savo aukštu mokymo lygiu bei profesorių veikalais. Štai Vilniaus universiteto filosofijos profesorius Martynas Smigleckis 1618 m. Ingolštate išleido savo garsiąją *Logiką*³, sulaukusią trijų pakartotinių leidimų Oksforde. Kitas šio universiteto filosofijos profesorius Žygimantas Liaukšminas 1648 m. Braunsberge publikavo *Iškalbos praktika*⁴, pakartotinai keliolika kartų išleistą užsienyje. Galiausiai Vilniaus universiteto absolventas Kazimieras Simonavičius 1650 m. Amsterdame publikavo *Didįjį artilerijos meną*⁵, pusantro šimto metų buvusį svarbiausiu artilerijos mokslo veikalu Europoje.

SCHOLASTINIO FILOSOFINIO UGDYMO FORMA

XVI a. Lietuvoje pradėta dėstyti filosofija buvo scholastinė. Kitokia ji ir negalėjo būti. Mat tiek Vilniaus universitetą, tiek ir tas kolegijas, kuriose vyko filosofinis ugdymas, steigė, administravo ir išlaikė vienuolių ordinai: jėzuitai, dominikonai, pranciškonai, bernardinai, karmelitai ir kt. Kiekvienas šių ordinų turėjo savuosius studijų įstatus, kurie įpareigojo dėstyti tik scholastines mokslines disciplinas. Ir tik šiek tiek leista užsiminti apie oponentus – Renesanso ir Naujųjų amžių filosofiją ir mokslą, dažniausiai nurodant jų tikras ar menamas silpnąsias vietas bei nukrypimus nuo tikrovės. Tiesa, įvairūs ordinai akcentavo skirtingus scholastikos klasikų. Štai dominikonų autoritetas buvo Tomas Akviniėtis, pranciškonų – Jonas Dunsas Škotas, jėzuitų – Franciskas Suaresas. Ir vis dėlto nuomonių įvairovė iš esmės nepranokdavo pačios scholastinės filosofijos.

Taigi XVI a. Lietuvoje pradėtas būtent scholastinis filosofinis ugdymas, kuris tęsėsi iki XVIII a. vidurio. Kokia buvo šio ugdymo forma? Ją galime drąsiai laikyti tam tikru šiuolaikinio modelio prototipu. Mat kaip ir dabar, greta teorinio kurios nors filosofinės disciplinos kurso vyko ir praktiniai užsiėmimai, vadinami disputais. Tiesa, kitaip negu mūsų dienomis, filosofijos paskaitos buvo išties diktuojamos. Pasak R. Plečkaičio, „Scholastinėje filosofijoje buvo daug terminų, ir, kas svarbiausia, patys terminai turėjo daug reikšmių. Be to, paini buvo ir silogistinių įrodymų tech-

nika. Dėl to ištisinis diktavimas tuo metu buvo tiesiog neišvengiamas, jei studentą norėjo ko nors išmokyti.“⁶ Tuo tarpu disputus turėtume laikyti tam tikrais šiuolaikinių seminarų atitikmenimis. Šiuose disputuose studentai mokėsi apginti arba paneigti tezes, kurias parengdavo iš anksto vadovaujami filosofijos dėstytojo. Tiek paskaitos, tiek disputai vykdavo lotynų kalba, kuri to meto Europos universitetuose ir kolegijose vis dar išlaikė tarptautinės mokslo kalbos statusą.

Pabaigęs studijuoti kurią nors filosofinę discipliną – logiką, metafiziką, etiką, etc., studentas laikydavo jos egzaminą. Egzaminai būdavo išties rimti. Štai „1600 m. birželio mėnesį [Vilniaus jėzuitų] akademijos egzaminų komisija konstatavo, kad logikos egzaminą visi laikė silpnai, išskyrus tris studentus.“⁷ Be egzaminų, studentai gindavo konkretaus dalyko ar net ir viso filosofijos kurso tezes. Svarbu pažymėti, kad Vilniaus universitetas už sėkmingai apgintas tezes teikdavo mokslinius laipsnius. Tuo metu teikti du filosofijos laipsniai: „laisvųjų menų ir filosofijos bakalauro“ bei „laisvųjų menų ir filosofijos magistro“. Pastarasis, sekant viduramžių tradicija, buvo aukščiausias filosofinis laipsnis. Beje, tezes gindavo tik gabiausi studentai, o didžioji akademinio jaunimo dalis laikydavo viso filosofijos kurso egzaminą – tai tam tikras šiuolaikinio baigiamojo egzamino atitikmuo. Už šį egzaminą taip pat buvo teikiamas atitinkamas mokslinis laipsnis.

UGDYMO TURINYS (1). EKLEKTIŠKOJI ANTROJI SCHOLASTIKA

Aptarę scholastinio filosofinio ugdymo Lietuvos mokyklose formą, pereikime prie šio ugdymo turinio. Taigi su kokia scholastika buvo supažindinama Lietuvos jaunuomenė? Sekant tuometine europine tradicija, Lietuvos mokyklose dominavo jau nebe klasikinė viduramžių, o vadinamoji antroji scholastika. Kitaip ji dar vadinama Renesanso ir Naujųjų amžių scholastine filosofija. Ši XVI–XVIII a. gyvavusi scholastika, iš esmės išlaikiusi klasikinės scholastikos problematiką, metodiką ir Aristotelio veikalų komentavimo formą, nuo savo pradininkės skyrėsi eklectiniu pobūdžiu⁸. Mat viduramžių scholastiką galima suskaidyti į atskiras filosofines sistemas bei sroves (augustinizmą, tomizmą, škotizmą, okamizmą ir t. t.). Tuo tarpu antroje scholastikoje nebeįmanoma išvelgti tokios griežtos diferenciacijos⁹ – šios scholastikos autoriai savo veikaluose ir paskaitose jungė įvairių scholastikos autoritetų koncepcijas, papildydami jas kai kuriomis Renesanso ir Naujųjų amžių filosofijos idėjomis. Tiesa, Renesanso ir Naujųjų amžių filosofija ir gamtotyra iš esmės buvo nukreiptos prieš scholastinį tyrimo metodą bei scholastinę filosofiją kaip tokią. Tad nenuostabu, kad jų idėjas antroji scholastika perimdavo nelabai noriai. Ir vis dėlto būtina pažymėti, kad to meto intelektualinėje erdvėje dominuojanti vieta priklausė šioms scholastikos oponentams, todėl priverstinė modernizacija buvo beveik vienintelė scholastikos išlikimo sąlyga. Ši modernizacija nebuvo radikali – perimtos tik tos Renesanso ir

Naujųjų amžių filosofijos bei gamtotyros idėjos, kurios neprieštaravo pamatiniams teoriniams scholastinės filosofijos konstruktais; atsisakyta tik tų koncepcijų, kurios jau nebeįėjė atlaikyti argumentuotos oponentų kritikos.

Kita vertus, antroje scholastikoje išliko formali priklausomybė kuriai nors scholastinės filosofijos sistemai ar srovei. Antrosios scholastikos autoriai save vadino Augustino, Tomo Akviniečio, Jono Dunso Škoto ir t. t. sekėjais, tačiau jiems iš esmės nepavyko išvengti eklectizmo. Tomistinės idėjos jų darbuose buvo susiejamos su škotistinėmis, pastarosios – su okamistinėmis, etc. Ir vis dėlto net ir antroje scholastikoje išliko tam tikras ištikimų scholastinės tradicijos adeptų sluoksnis, griežtai sekęs kuriuo nors scholastiniu autoritetu. Lietuviškame kontekste ryškiausias tokių adeptų pavyzdys buvo dominikonai. Šio ordino administruojamose mokyklose dėstyta klasikinė tomizmas: „Akviniečio doktrina tapo visuotinai priimta dominikonų mokyklose.“¹⁰ O scholastinės eklectikos lyderių pozicija Lietuvoje, lygiai kaip ir visoje Europoje, priklausė Jėzaus draugijai.

Taigi Lietuvos mokyklose daugiausia dėstyta antroji scholastinė filosofija. O kokie dalykai dėstyti remiantis šia scholastika? Vadovaujantis europine tradicija, filosofijos studijos paprastai trukdavo trejus metus. Pirmaisiais metais buvo dėstoma logika, antraisiais – gamtos filosofija, arba fizika, trečiaisiais – metafizika ir etika. Kai kurie etikos kursai taip pat apimdavo ir politinę problematiką.

UGDYMO TURINYS (2). DIALEKTIKA IR LOGIKA

Scholastinės logikos pirmumą kitų disciplinų atžvilgiu nesunku paaiškinti. Logika, vadinta bendroju mokslų instrumentu, buvo metodologinis visos scholastinės žinijos pagrindas. Tad logikos studijos turėjo parengti jaunuomenę geriau ir adekvačiau įsisašmoninti kitus dalykus.

Patį logikos kursą sudarė dvi dalys: mažoji logika, arba dialektika, ir didžioji logika. Pirmoji iš jų buvo taisyklingo mąstymo teorija – tam tikras šiuolaikinės logikos atitikmuo. Kitaip sakant, dialektika tyrė žmogaus mąstymo formą – čia aiškinti bendrieji sąvokų, terminų, teiginių, samprotavimų, apibrėžimų, skirstymų, etc. principai, mokyta, kaip iš vienu teiginių taisyklingai išvesti kitus. Svarbu pažymėti, kad dialektika buvo aukšto lygio loginė sistema. Joje galime įžvelgti šiuolaikinės logikos teorijų – teiginių logikos, loginių klasių teorijos, modalinės logikos, loginės sekos teorijos, loginės semantikos ir kalbos loginės analizės – užuomazgas¹¹. Tiesa, dialektika dar nenaudojo formalizavimo metodo. Logikos taisyklės bei principai čia buvo užrašomi įprasta kalba. O didžiąją logiką turėtume laikyti scholastinė pažinimo teorija, tyrusia bendrąsias ir būtinas pažinimo sąlygas. Ši logikos kurso dalis susitelkė ties mąstymo turiniu. Čia analizuoti intelekto objektai – universalijos, aiškintasi, kokie teiginiai ir samprotavimai reprezentuoja realią dalykų padėtį pasaulyje, tuo sukurdami mokslinį žinojimą; mokyta sudarinėti būtinus ir tikėtinus samprotavimus bei argumentuoti savąsias tezes.

Logikos studijos vaidino svarbų vaidmenį scholastiniame filosofiniame ugdyme. Jos mokė akademinį jaunimą taisyklingai samprotauti ir argumentuoti. Ši argumentacija buvo grynai scholastinio pobūdžio. Ji apėmė penkias dalis. Pirmoji iš jų vadinosi „*Quaeritur an*“ (lot. – klausiami, ar iš tikrųjų yra taip). Tai buvo ne kas kita, kaip kokio nors klausimo iškėlimas. Būtina pabrėžti, kad klausimo iškėlimas jokių būdu nebuvo nežinančiojo bandymas atrasti tiesą – klausime paprastai jau slypėjo numanomas atsakymas. Štai kada žymiausias scholastinės logikos Lietuvoje autorius M. Smigleckis savo logikos paskaitose klausia, ar universalijos yra duotos pačioje daiktų prigimtyje¹², galime būti tikri, jog atsakymas bus teigiamas. Antroji argumentacijos dalis vadinosi „*videtur, quod non*“ (lot. – bet atrodo, kad iš tikrųjų yra ne taip). Ši dalis – tai pateikimas argumentų, būdingų numanomo atsakymo priešinkams. Trečioji argumentacijos dalis – vadinamasis „*sed contra*“ (lot. – tačiau iš tikrųjų yra būtent taip). Ši dalis numanomą tezė pagrindžia scholastikos autoritetų argumentais. Beje, čia pasirenkami tie autoritetai, kurie tezė iškėlusio tyrinėtojo akimis atrodo svariąsi. Tuo tarpu ketvirtoji dalis, arba „*dico*“ (lot. – tvirtinu, kad iš tikrųjų būtent taip ir yra), – tai klausime numanytos tezės priėmimas. Šioje dalyje autorius galiausiai išreiškia savąją poziciją, ją patvirtindamas jau prieš tai pavartotais ir naujais autoritetų argumentais. Paskutinioji scholastinės argumentacijos dalis vadinosi „*Respondeo*“ (lot. – atsakau [į prie-

šininkų argumentus]). Akivaizdu, kad tai – viso argumentacijos proceso užtvirtinimas, tai yra priimtosios tezės priešininkų „sutriuškinimas“, taip pat remiantis nenuginčijamų metų teiginiais.

Štai tokios argumentacijos buvo mokykla Lietuvos mokyklose. Ši argumentacijos tipą turėtume vertinti dvejopai. Silpnoji jo vieta buvo ta, kad tezę reikalaujama pagrįsti ne tiek tikrovės tyrimo rezultatais, kiek pripažintų scholastikos autoritetų argumentais. Kita vertus, šioje argumentacijoje galime išvelgti fenomeną, ir šiomis dienomis nepraradusį aktualumo. Tai vadinamasis mokslinis sąžiningumas. Jis reikalavo, kad įrodindami tezes aprobuotų autoritetų argumentais bei „triuškindami“ priešininkų argumentaciją, studentai tiksliai nurodytų šių argumentų autorius ir jų veikalų vietas, iš kurių tie argumentai paimti.

Baigiant kalbą apie scholastinės logikos studijas Lietuvos mokyklose, svarbu pabrėžti, kad ši logika iš esmės nepatyrė jokios Renesanso logikos įtakos. Tai nesunkiai paaiškinama. Kaip jau minėta,

logika buvo metodologinis kitų scholastinių disciplinų pagrindas, bendrasis mokslų įrankis. Tad ir menkiausias jos reformavimas būtų galėjęs pareikalauti peržiūrėti ar net atmesti kai kurias pamatines scholastines koncepcijas. Kita vertus, iš visų scholastikos dalykų Renesanso filosofija labiausiai kritikavo būtent logiką. Ji pašaipiai vadinta įmantria žodžių ekvilibristika; gremėzdiška tuščiu, su realybe nieko bendra neturinčiu abstrakcijų sistema. Tačiau būtina pabrėžti, kad toks negatyvus scholastinės logikos vertinimas buvo visiškai nepagrįstas. Kaip jau minėta, tai buvo aukšto lygio loginė sistema, sukūrusi įvairių šiuolaikinės logikos teorijų užuomazgas. Tad akivaizdu, kad scholastinės logikos autoriai ir dėstytojai, jausdamiesi pakankamai stiprūs savosios disciplinos srityje, nematė jokio reikalo imtis kokios nors šios disciplinos reformos. Juolab kad scholastinė logika aiškiai lenkė savo renesansinę konkurentę, kuri ilgainiui visai prarado loginę problematiką pasukusi psychologizuotos epistemologijos link.

UGDYMO TURINYS (3). FIZIKINĖ IR METAFIZINĖ EDUKACIJA

Po logikos Lietuvos mokyklose dėstytytas scholastinės gamtos filosofijos, arba fizikos, kursas. Jį turėtume aptarti ir vertinti Renesanso ir Naujųjų amžių gamtos filosofijos ir mokslų kontekste. Mat tuo metu analizuojant fizinį pasaulį lyderio vaidmuo priklausė būtent naujai gamtotyrai, kuri, šiek tiek perfrazuojant sparnuotąjį F. Bacono posakį, pamažu kaupė vis didesnę žinių kiekį, paversdama pastarąjį realia pasaulį užvaldančia jėga. Ir pirmiausia reikia nurodyti, kad fizikinis

ugdymas Lietuvos mokyklose neatsisakė scholastinio pasaulėvaizdžio pamatų. Tiek materijos ir formos kaip gamtos kūno pradų koncepcija, tiek geocentrinė Visatos sistema išliko nekvestionuojamais gamtos filosofijos postulatais. Dėl to neišsileistas nei atomizmas¹³, nei M. Koperniko iškeltas heliocentris Visatos modelis¹⁴, kurie Renesanso filosofijoje bei gamtotyroje užėmė vieną svarbiausių vietų. Atmetus atomus ir tuštumą kaip fizinio pasaulio pradus, neatsisakyta ir

pasenusio aristotelinio požiūrio, kad tuštuma gamtoje neįmanoma, jog bet kuri erdvės vieta užpildyta mažiausiai vieno iš keturių materijos elementų (žemės, vandens, oro ar ugnies)¹⁵. Kita vertus, antrosios scholastikos fizika perėmė nemažai Renesanso ir Naujųjų amžių astronomijos, biologijos, anatomijos bei fiziologijos laimėjimų, neprieštaravusių pamatiniams scholastinės gamtos filosofijos principams. Šie laimėjimai buvo pristatomi ir Lietuvos mokyklose. Dėl Renesanso gamtotyros įtakos taip pat iš esmės atsakyta klasikinės scholastikos požiūrio, kad dangaus kūnai sudaryti iš subtilios medžiagos – eterio, besiskiriančio nuo keturių žemiškosios materijos elementų. Šią naujųjų gamtos mokslų įtaką daugiausia nulėmė ir tas faktas, kad kai kurie antrosios scholastikos autoriai patys įsitraukė į Renesanso ir Naujųjų amžių gamtos mokslų diskursą ir tapo plačiai pripažintais gamtotyrininkais. Žymiausias jų – jėzuitų ordinui priklausęs vokiečių matematikas ir astronomas Kristofas Šeineris. Šis mokslininkas 1611 m., nepriklausomai nuo G. Galilėjaus ir J. Fabricijaus, atrado Saulės dėmes, apskaičiavo jos sukimosi periodą, o 1613 m. sukonstravo pirmąjį teleskopą refraktorių. Kai kurie Lietuvos mokyklų dėstytojai taip pat buvo aukšto lygio gamtininkai. Žinomiausias iš jų – Vilniaus universiteto profesorius jėzuitas Osvaldas Krygeris, vienintelis žinomas scholastinės fizikos dėstytojas, atvirai pripažinęs heliocentrizmą.

Trečiaisiais filosofijos studijų metais Lietuvos mokyklose dėstyta metafizika ir etika. Šių dalykų paskaitos buvo smarkiai trumpesnės už logikos ir fizikos

kursus, kuriems buvo skirta po vienerius metus. Toks metafizikos ir etikos kursų trumpumas nebuvo laikomas koku nors studijų tvarkos trūkumu. Mat baigus filosofijos studijas, didelė dalis studentų pasilikdavo studijuoti teologijos, kurioje buvo apstu tiek metafizinės, tiek etinės problematikos.

Metafizinis ugdymas Lietuvos mokyklose iš esmės išlaikė viduramžių scholastikos problematiką. Tačiau, skirtingai nuo klasikinės scholastikos, čia stebimas poslinkis nuo universalizmo prie singularizmo. Mat klasikinėje scholastikoje dominavo požiūris, kad tikrosios būties statusą privalu priskirti universalijai – bendrajai daikto esmei, arba prigimčiai. Tvirtinta, kad tikrajai būčiai būdingi pastovumo ir amžinumo atributai, o juos gali turėti tik bendrybė, tai yra esminių daikto savybių visuma. Juk kintant atsitiktiniams individualiems daikto požymiams, būtent jo esmė išlieka nepakitusi. O minėtų individualių požymių visuma, arba daikto egzistencija, neturi pastovumo ir turi tik antrinės būties statusą. Ši egzistencija – tai tik bendrosios daikto esmės išraiška, kuri gali kisti esmei išliekant tokiai pačiai. Taigi teigtas bendrybės primatas prieš atskirybę.

Tuo tarpu antroji scholastika, kuri buvo daugiausia dėstoma ir Lietuvos mokyklose, sukeitė bendrybės/atskirybės santykio akcentus. Dėl Renesanso ir Naujųjų amžių filosofijos ir gamtotyros, reikalavusių tikrovės tyrimą grįsti jusliniu patyrimu ir eksperimentu, įtakos šioje scholastikoje įsivyravo atskirybės primatas prieš bendrybę. Aiškinta, kad tikrąją būtimi galima vadinti tik tai, kas atskira, individualu, egzistenciška. Pa-

vyzdžiui, pasak žymiausio antrosios scholastikos atstovo ispanų jėzuito F. Suareso, visi realiai egzistuojantys daiktai esantys atskiros ir individualios esybės¹⁶. Tokios pat pozicijos laikėsi ir žymiausi Lietuvos scholastai. Štai M. Smigleckio teigimu, „daiktuose egzistuojanti prigimtis realiai neatskiriama nuo individualumo, nes ji realiai sujungta su individualumu“¹⁷. Tuo tarpu bendrosios daiktų prigimties egzistuoja tik intelekto, ir jų vienintelė būtis – būti mąstomoms. Juslinis patyrimas apie šias bendrybes mums neteikia jokios informacijos, tad nėra prasmės kalbėti apie jų egzistavimą anapus intelekto. Kaip teigia kitas žymus Lietuvos scholastas J. Ortizas, „prigimtis yra bendros tik tiek, kiek jos atitrauktos nuo daiktų intelekto veikimu.“¹⁸ Svarbu pasakyti, kad šis metafizinis singularizmas jokiū būdu nebuvo kokia nors radikali scholastinė naujovė. Nemaža klasikinės scholastikos autorių dalis – nominalistai, vadinamosios gamtamokslinės krypties atstovai, galiausiai vėlyvosios scholastikos klasikas V. Okamas bei jo sekėjai okamistai taip pat pasisakė už singularizmą. Vis dėlto pastarajam čia nepavyko užimti dominuojančios vietos.

UGDYMO TURINYS (4). ETINIS, PILIETINIS IR POLITINIS UGDYMAS

Filosofinį ugdymą Lietuvos mokyklose užbaigdavo scholastinės etikos studijos. Apie jas žinoma nedaug. Mat kol kas turime tik keletą išlikusių šios etikos kursų. Turima medžiaga rodo, kad Lietuvos mokyklose dėstyta etika išlaikė klasikinės scholastikos problemas bei jų sprendimo būdus. Tokia tendencija matyti

Taigi antrosios scholastikos metafizika, kuri iš esmės ir buvo dėstoma Lietuvos mokyklose, nepripažino bendrybei realios būties statuso. Kita vertus, bendroji daikto esmė čia tebelaikyta mokslinio pažinimo objektu. Tvirtinta, kad šiam pažinimui visada keliamas būtinumo reikalavimas, kurio atskirybių išvalga negali patenkinti. Juk pažindami atskirybę mes dažniausiai pagauname tik individualius atsitiktinius kokios nors prigimties – žmogaus, arklio, stalo ir pan. – požymius. Būtiną žinojimą pateikia abstraktus mąstymas. Remdamasis patyrimo medžiaga, šis mąstymas atmeta atsitiktinius atskirybių požymius ir išvelgia tai, kas jose pastovu, amžina, būtina, tai yra jų bendrąją esmę. Taigi tik intelektinis bendrosios prigimties pažinimas turi būtino mokslinio žinojimo statusą. Štai, pasak M. Smigleckio, „bendroji prigimtis yra mokslinio pažinimo objektas, bendrumas yra ta būtina sąlyga, be kurios jokia prigimtis negali būti mokslų objektas.“¹⁹

Štai toks buvo Lietuvos mokyklose dėstytos metafizikos singularizmas. Jį turėtume vertinti pozityviai. Juk ši pozicija orientavo jaunuomenę į patyrimišką atskirybių tyrimą, kurį turėjo užbaigti intelektinis jų esminių savybių pažinimas.

visoje antrojoje scholastikoje – etika čia buvo tradiciškiausia disciplina. Šios disciplinos profesoriai sekė klasikinės scholastikos autoritetų (Aurelijaus Augustino, Aristotelio, Tomo Akviniečio, Jono Dunso Škoto, etc.) pažiūromis. Štai tvirtinta, kad žmogaus gyvenimo tikslas yra laimė, kurią užtikrina keturių klasikinių

dorybių – išminties, saikingumo, narsumo ir teisingumo – laikymasis; kad dorybė – tai „aukso vidurys“ tarp dviejų ydų, ir t. t. Iš klasikinės scholastikos taip pat paveldėta opozicija tarp tomistinio intelektualizmo, teigusio proto pirmenybę prieš valią, ir škotistinio voliuntarizmo, laikiusio valią aukščiausiaja žmogaus sielos galia, kuri, proto padedama, nukreipia žmogų siekti Dievo ir dorybingo gyvenimo.

Etikos studijos vaidino svarbų vaidmenį ugdant jaunuomenę. Jos skatino siekti dorybių, ugdė pagarbą žmogaus asmeniui, kuris laikytas Dieviškojo Kūrėjo atspindžiu. Paskaitose aiškinta, kad Dievas visus žmones sukūrė laisvus, todėl bet kokia vergovės forma esanti neleistinas Dievo valios paniekimas – teigta, kad „netgi kare krikščionis, paėmęs į nelaisvę priešininkų karį, neturi teisės jo paversti vergu, bet už išpirką privalo gražinti saviesiems.“²⁰ Etikos paskaitos taip pat skatino studentijos pilietinį sąmoningumą, pagarbą įstatymui. Štai aiškinant teisingumo dorybės rūšis teigta, kad „įstatymais išreikštas teisingumas yra visuotinis teisingumas, kad įstatymai taikomi visiems, kad jie atlygina už nuopelnus ir baudžia už nusikaltimus.“²¹ Galiausiai etikos paskaitos propagavo toleranciją – pakantumas priešingoms pažiūroms čia laikytas viena iš narsumą lydinių dorybių²².

Turima medžiaga neleidžia kalbėti apie kokią nors Renesanso etikos įtaką Lietuvos mokyklose dėstytam scholastinės etikos kursui. Tokia autonomija būdinga visai antrosios scholastikos etikai – kaip jau minėta, etika buvo tradiciškiausia tos scholastikos disciplina. Šią

autonomiją galėtų paaiškinti tas faktas, kad scholastinė ir renesansinė etika vis dėlto nebuvo nesutaikomos oponentės. Renesansinės kritikos smagalybė buvo nukreiptas prieš kitas scholastines disciplinas – logiką, fiziką, metafiziką. O tarp renesansinės ir scholastinės etikos buvo daug bendra. Abi jos išsirutuliojo iš antikinės etikos, abi skelbė laimės kaip dorybingo gyvenimo siekį, akcentavo klasikinės dorybes, pagarbą žmogaus asmeniui ir t. t.

Lietuvos mokyklų studentai buvo supažindinami ir su kai kuriomis antrosios scholastikos politinės filosofijos idėjomis. Tiesa, politika kaip atskira disciplina nedėstyta. Vis dėlto politinė problematika buvo paliečiama etikos ir teologijos paskaitose. Čia, aptariant amžinąjį (dieviškąjį), prigimtinių ir žmogiškąjį (pozityvioji teisė) įstatymą, iškeltas klausimas, kas pagal prigimtinių ir amžinąjį įstatymą turėtų leisti žmonių įstatymus. Kitaip sakant, svarstyta politinio suvereno problema. Sekant bendrąja antrosios scholastikos pozicija, tvirtinta, kad Dievas aukščiausiają politinę valdžią yra suteikęs piliečių bendruomenei – tautai. Tauta visuomenine sutartimi šią valdžią yra perdavusi monarchui ar kokiam nors žmonių grupei. Šie savo ruožtu įsipareigojo įstatymais bei jų vykdymu apsaugoti prigimtines piliečių teises – laisvę, gyvybę, nuosavybę, užtikrinti išorinį valstybės saugumą bei sudaryti palankias sąlygas materialiniams ir dvasiniams piliečių tikslams realizuoti. Jei valdovas nevykdė šių įsipareigojimų bei naudoja jam perduotą valdžią ne visuotinio gėrio, bet asmeninės gerovės siekiui ir pažeidinėja prigimtines piliečių

teises, „nusirisdamas iki tironiško valdymo“²³, tauta turi teisę sukilti ir susigrąžinti jai priklausančią valdžią. O kas nustato, kad valdovo valdymas tapo tironiškas ir kad jau atėjo laikas teisėtam sukilimui? Į šį klausimą Lietuvos mokyklų dėstytojai nepateikė aiškaus ir apibrėžto atsakymo. Vis dėlto, remdamiesi bendrąja politine antrosios scholastikos pozicija bei LDK politine realybe, galime teigti, kad tai turi padaryti tautos, t. y. bajorų, renkamas Seimas pritariant bažnyčios hierarchams.

Svarbu pažymėti, kad tautos suvereniteto ir visuomeninės sutarties koncepcijos buvo kertiniai antrosios scholastikos politinės filosofijos akmenys. Šių koncepcijų nevalia laikyti antrosios scholastikos išradimais. Mat jau klasikinės scholastikos autoriai kalbėjo apie tautos viršenybę prieš politinį valdovą (Jonas Solsberietis, Tomas Akvinietis, Viljamas Okamas, Marsilijus Paduvietis) bei apie

valstybę sukuriantį socialinį kontraktą (Gilbertas Romietis, Jonas Paryžietis, Viljamas Okamas, Marsilijus Paduvietis). Tačiau klasikinė scholastika daugiausia dėmesio skyrė politinės ir bažnytinės valdžios santykiui, tad tautos suverenitetas bei socialinis kontraktas čia buvo aptariami daug siauriau. Antrosios scholastikos atstovai (Mariana, Fransiskas de Vitorija, Dominykas Sotas, Fransiskas Suaresas) šias koncepcijas išplėtojo bei pavertė esminiais politiniais konstruktais, stipriai paveikusiais politinę Renesanso filosofiją²⁴.

Šios koncepcijos dėstytos ir Lietuvos mokyklose. Jos skatino pilietinį jaunomenės aktyvumą, ugdė pareigą priešintis tironiškam valdymui. Kita vertus, Abiejų Tautų Respublikos kontekste šios koncepcijos iš esmės legitimavo vadinausias auksines bajorijos teises ir laisves, stūmusias valstybę į vis gilesnę ekonominę ir politinę krizę.

IŠVADOS

Scholastinis filosofinis ugdymas Lietuvoje išlaikė klasikinę scholastinę ugdymo formą (paskaitos, disputai, bakauro ir magistro tezės bei egzaminai). Tačiau šio ugdymo turinys nutolo nuo klasikinės scholastikos. Lietuvos mokyklose dėstyta jau nebe viduramžių, o vadinamoji antroji (Renesanso ir Naujųjų amžių laikotarpio) scholastika, papildyta kai kuriais Renesanso ir Naujųjų amžių filosofijos ir gamtotyros elementais. Didžiausią šios filosofijos ir gamtotyros įtaką patyrė politinė filosofija, fizika ir metafizika. O etika ir logika tebebuvo tradicinės scholastinės disciplinos,

beveik nepatyrusios svaresnės naujojo mokslo ir filosofijos įtakos.

Lietuvos mokyklose dėstyta aukšto lygio antroji scholastika. Ji nenusileido tuometinės Europos universitetuose ir kolegijose skaitytiems scholastinės logikos, fizikos, metafizikos ir etikos kursams. Tirtos tos pačios problemos, taikytas tas pats metodas. Iš Vilniaus universitete 1586–1587 m. M. Smigleckio skaityto logikos kurso išaugo platus tarptautinį pripažinimą pelnęs *Logikos* veikalas, kuris paplito XVII a. Europos katalikiškuose ir protestantiškuose universitetuose.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Romanas Plečkaitis, *Lietuvos filosofijos istorija. I tomas. Viduramžiai – renesansas – naujieji amžiai*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2004, p. 48–49.
- ² Ten pat, p. 50.
- ³ Žr. Martinus Smiglecius, *Logica Martini Smigleccii Societatis Iesu, s. theologiae doctoris, selectis disputationibus et quaestionibus illustrata, et in duos tomos distributa. Ingolstadii*, 1618.
- ⁴ Žr. Sigismundus Lauxmin, *Praxis Oratoria. Sive Praecepta Artis Rhetoricae, quae ad componendam Orationem scitu necessaria sunt*. Brunsvigae: typis Casparis Weingaertneris, 1648.
- ⁵ Žr. Casimiro Siemenowicz, *Ars magna artilleria*. Amsterodami, 1650.
- ⁶ Romanas Plečkaitis, *Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje. Filosofija Lietuvos mokyklose XVI–XVII amžiais. I–II dalis*. Vilnius: Mintis, 1975, p. 28.
- ⁷ Ten pat, p. 31.
- ⁸ Terminas „eklektika“ čia nevertojamas pejoratyvine reikšme. Jis žymi pasirenkamąjį metodą, kai iš daugybės autorių atrenkamos tos idėjos, kurios, atrenkančiojo įsitikinimu, labiausiai atitinka tikrovę.
- ⁹ Romanas Plečkaitis, *Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje*, p. 45–46.
- ¹⁰ Romanas Plečkaitis, *Lietuvos filosofijos istorija*, p. 54.
- ¹¹ Ten pat, p. 319.
- ¹² Martinus Smiglecius, *Commentaria in Organum Aristotelis* (Vilnae, 1586–1587). Edidit L. Nowak. Warszawa: Akademia teologii jezuickiej, 1987, zeszyt 1, p. 28.
- ¹³ Romanas Plečkaitis, *Lietuvos filosofijos istorija*, p. 360.
- ¹⁴ Ten pat, p. 419.
- ¹⁵ Ten pat, p. 377.
- ¹⁶ Francisco Suárez, *Metaphysicarum disputationum tomi duo*. Moguntiae, 1614, t. 1, disputatio 6, sectio 2, 13.
- ¹⁷ Martinus Smiglecius, *Commentaria in Organum Aristotelis*, p. 36.
- ¹⁸ Jacub Ortizius, *In universam Aristotelis Logicam Summula Vilnae, 1596–1597*. Kraków, Biblioteka Jagiellońska, rækopis 2080, folium 67.
- ¹⁹ Martinus Smiglecius, *Commentaria in Organum Aristotelis*, p. 48.
- ²⁰ Romanas Plečkaitis, *Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje*, p. 202.
- ²¹ Ten pat, p. 204.
- ²² Ten pat.
- ²³ Francisco Suarez, *De legibus et legislatore Deo*. In *Opera omnia Francisci Suarei*, Vol. 5. Parisiis: Apud Ludovicum Vives, Bibliopolam editorem, 1856, disputatio 3, section 2, 5.
- ²⁴ Štai dažnas šiuolaikinis filosofijos žodynas ar enciklopedija pažymi Suareso įtaką Grocijui. Panašiai garsus filosofijos istorikas F. Coplestonas teigia, kad „politinėje ir teisinėje filosofijoje renesanso scholastika pademonstravo sugebėjimą apčiuopti konkrečias aktualias problemas ir parengti spęsti jas moderniu būdu“ (Frederick Copleston, *A History of Philosophy. Late Medieval and Renaissance Philosophy*. New York: Image Books, Vol. 3, p. 352), todėl būtent politinės filosofijos srityje antroji scholastika stipriai veikė moderniąją mintį (ten pat, p. 346).